

О ЈЕДНОЈ КЊИЗИ КОЈА ЈЕ МОГЛА БИТИ ДОБРА

Димитрије Калезић, *Упознајмо религију — из историје и филозофије религије* — Београд, 1972. године, стр. 244, Б 8^о, издање аутора — Тираж: 1.000 примерака
Штампа »Сава Михић«, Земун.

Српска научно-теолошка литература је веома сиромашна. Апологетска поготово. Писац напред споменуте књиге, г. Димитрије Калезић, покушао је да овом књигом колико — толико попуни ту празнину која болно зјапи. И та намера је за највећу похвалу. Сама појава књиге из области апологетике може да изазове велико интересовање код сваког интелектуалца, без обзира на његов став према религији, а радост код сваког који религију још носи у души. Нажалост, ову радост је дубоко помутила сама књига својим квалитетима.

Шта је управо та књига?

По наслову би се апсолутно могло закључити да је то једна студија у којој нам писац износи своје погледе на религију и религијске погледе на свет. Тај се закључак још више намеће после једног предговора који треба да нам покаже какво се богатство крије иза те фасаде. Ту нам писац обећава да у овој књизи нећемо срести „површан рационализам западне схоластике“, него „иско-

нски и дубок рационализам интуиционистичке филозофије руских религиозних мислилаца”.

На жалост, то што нам писац у предговору обећава, то је само празна нада. Пре свега, писац у списку употребљене литературе за свој рад, датом на крају самог рада, спомиње од „дубоких руских мислилаца — интуициониста” људе који у ту групу не спадају. Из приложеног списка ми видимо да је он користио само четири руска апологета: Зјењковскога, Никољина, Керна и Иљина, од којих ни један не спада у највеће руске мислиоце — интуиционисте, нити се могу упоредити са великим руским апологетима: Глагољевим, Рождественским, Кудрјавцевим и Свјетловим, на пример. Чак и Никољин и Зјењковски, ма колико били достојни поштовања, не могу да се равнају са овима напред споменути.

Било би сјајно да нам је писац испунио своје обећање дато у предговору, па да смо добили једно апологетско дело у стилу руских православних мислилаца. Али, баш то недостаје. Тих руских мислилаца нема ни у споменутом списку, а једва да има нешто сасвим мало у самом ра-

ду. Тек толико, да начини несклад са осталим материјалом које је писац преписао (то могу слободно да кажем) из књиге друкчијег философског правца и стила.

Друго, писац у предговору веома неодговорно назива схоластичку философију „површним рационализмом“. И то само њу. Што значи да је она површнији рационализам од свих рационализама западне Европе. Међутим, са таквом тврђом се не може сложити ниједан објективан човек, ако ма и најмање познаје Тому Аквинског. Заправо, са тим својим судом о схоластици не слаже се ни сам писац, јер у књизи он о схоластици говори знатно блаже него у предговору (стр. 24). А да је и у књизи остао при ономе што је рекао у предговору, морао би не само Тому, него и Аристотела прогласити за „површне рационалисте“!

Треће, кад човек после предговора прочита књигу, онда види да то није никаква посебна пишчева студија о религији, него најобичнији уџбеник, намењен ученицима IV разреда богословије.

У предговору писац обећава да ће бити речи и о натприродној религији. Међутим о теорији и историји натприродног откривења нема ту ни речи. Третира се само питање стварања света, како га износи Библија. Но, ту се Библија анализира далеко више са филолошке и литерарне стране него са стварне, догматско-апологетске. После прочитаних пишчевих филолошко-литерарних анализа библијског текста Шестоднева, позајмљених — узгред буди речено — од А. Ребића, Жана Даниела, и Паула Хајниша, и то без икаквих навођења и ознака шта је и колико од кога узео, читалац ипак остаје у недоумици шта управо треба да верује о Шестодневу. Да ли је то само један нацифрани литерарни производ свога времена, као што видимо на

приложеној табели на стр. 215., или Шестоднев представља баш стварни ток стварања. Оба става писац је тако измешао, да читалац не зна шта да верује и за шта да се одлучи.

Чија је то књига?

Откуда долази такав несклад између онога што писац у предговору обећава и онога што у књизи даје? Добија се утисак, као да је предговор књизи написао писац, а садржину књиге неко сасвим десети. Па и јесте тако! Писац већ у предговору каже да ће пружити читаоцу многа обавештења „позајмљена“ из наведене, као и ненаведене литературе. И то је тачно! Она су заиста „позајмљена“. Само, чини ми се, то „позајмљивање“ сувише личи на „позајмљивање“ туђих кола, на пример. Јер, писац не наводи шта је позајмио, колико је позајмио и од кога је позајмио. Оне две фусноте које је овлаш навео, стварају код читаоца варљив утисак да је само то позајмљено, а све остало је његово. Добија се утисак да је он читао и Веде, и „Књигу мртвих“ и још много шта друго, све у оригиналу, јер нигде не наводи одакле је шта узео. Међутим, у тој књизи има још како много препричавања, а понегде комбиновања из апологетике Јосића, Миљковића, Паренте и Никољина, а далеко, далеко највише из моје апологетике. Ко же ли да контролише, може то врло лако учинити.

Пошто би један потпуни списак свих позајмица био гломазан, то ће овде бити изнесене само оне најкрупније „позајмице“ из све три свеске моје Апологетике са назначењем страница у Калезићевој књизи и мојој Апологетици.

Калезић	Милин
Стр.	Стр.
11— 12 делимично препричано, делимично прелисано Свеска I	5— 10
21— 43 " " " " "	26— 89
46— 57 " " " " "	91—112
66— 89 " " " " "	120—159
90—108 комбиновано Милин — Јосић — Миљковић Свеска II	351—356
98—104 комбиновано Милин — Јосић — Миљковић Свеска II	329—341
127—132 скраћено препричано моје излагање Свеска II	261—275
128—132 скраћено препричано моје излагање Свеска II	61—131
142—156 Докази о постојању Божјем, скоро буквално преписани само са извесним скраћењима, од мене Свеска III	146—169 и 743—263
166—170 (докази о егзист. Божјој), строго по Милину, понегде чак и директно преписано	46— 65
170—182 (докази) По Милину, са извесним додатком Јосића	108—145
216—223 Скраћено препричано по Милину (Жива бића)	204—242

Ради потпуне слике мора се овоме додати још једна чињеница. Наиме, ова књига личи на уџбеник због тога, што је она првобитно била написана као уџбеник и предложена Св. Арх. Синоду на одобрење. Но ја сам учинио велики број које већих које мањих примедба (173 на броју), и због тога сам предложио Св. Арх. Синоду да се та књига не штампа као уџбеник. Многе од споменутих погрешака писац је исправио према мојим упутствима. А да није то учинио, у тој књизи би било веома крупних и грубих научних нетачности, пишчевих недоследности, па чак и хетеродоксије. Међутим, писац као што је прећутао одакле је и колико је шта „позајмио“, тако је прећутао и ту, још како важну чињеницу.

Садржина књиге

О садржини ове књиге могло би се доста рећи. Покрај свих напред споменутих поправљених погрешака, она — као и свако људско дело — још увек обилује погрешкама и недоследностима. Од свега овде ће бити наведен само један пример недоследности. Ради се о пишчевом ставу према доказима за постојање Божје. У своје интимном убеђењу писац је

противник тих доказа. Он им не признаје вредност доказа. Он има филозофско право на такав став, и то му нико не оспорава. Али, он нема права да долази у противречност са самим собом. А на питању оцене тих доказа за постојање Божје, он баш то чини: противречи самом себи! Ево примера. На стр. 139. он усваја Кантову критику тих доказа као исправну и оправдану. То он понавља и на стр. 185, ред 4—5. И касније он тај став више пута понавља. Међутим на стр. 145, ред 23—26, затим на стр. 150 последњи пасус, на стр. 155. такође последњи пасус, на стр. 170. (онтолошки доказ), на стр. 183. он, под очигледним утицајем моје апологетике, одакле и позајмљује материју за доказе, о постојању Божјем где има управо специфичних мојих извођења и конструкција које не постоје ни у једној другој апологетици, он те доказе сматра исправним!

Могло би се још доста говорити о садржини ове књиге, али довољно је и оволико. Можда би о њој могло да се каже и штогод добро. Само, имам утисак да би та похвала више припадала изворима из којих је писац „позајмио“ обавештења, него самом писцу, који покрај напред наведених промашаја није успео да се

снаге у маказама између „површног схоластичког рационализма запада“ и „интуитивнонастичког рационализма руских философа“.

Сви ми којима на срцу лежи успех православне апологетике, искрено желимо младом апологети успеха у раду. А то значи, желимо му да се далеко боље упозна са („површном“) схоластиком, а и са природном науком на чије га поље апологетска тематика неодољиво мора одвести. Желимо му, даље, да теснаце између „Сциле“ и „Харибде“ реша-

ва са далеко више окретности и еластичности, или нека их избегава. Но највише му желимо да смогне у себи бар толико моралне снаге да одоли слатком искушењу „позајмљивања“ обавештења из туђих књига, без икаква навођења. И то из два разлога. Прво, што читаоци имају право да знају одакле шта потиче, а друго и још важније, заобилажење тих навођења у научном свету се назива једним врло ружним именом: плагијат!

Др Лазар МИЛИН

И О ЈЕДНОЈ КРИТИЦИ КОЈА НИЈЕ КРИТИКА

Горњи текст Лазара Милина односи се на моју најновију књигу. Он изражава мишљење писца коме је ово — колико је мени познато — први приказ једне књиге. Али без обзира на то, он кроз њега износи своје мишљење и обавезује мене као аутора дотичне књиге да тим поводом кажем своју реч.

Лазар Милин је мој професор и ја га респектујем, али узимам слободу да изразим своје неслагање с њим — поготово не у свему. Пошто је он своје мишљење изразио као коначно, ја ћу га оставити на миру с његовим мишљењем, а обратићу се читаоцима — и читаоцима односне књиге и читаоцима њенога горњег приказа — да бих остао изнад уске искључивости и полемике која редовно остаје стерилна за ствар у целини, и говорићу о књизи и поводом ње.

Пре свега морам да напоменем да је Л. Милин подигао једним делом завесу са предисторије ове књиге и тиме ми наметнуо још једну обавезу: да ствар дорекнем до краја, јер је остало много више неоткривенога, па да у основним линијама изнесем пред читаоца слику целине. Зато нека ми буде дозвољен овај екскурз.

Генеза ове књиге је сложена: ово су, у основу, предавања из апологетике, држана ученицима IV разреда

богословије; она су узгред записивана, касније дотеривана и најзад — литографисана за интерне потребе ученика. — Још док рукопис није био завршен, Л. Милин је читао првих 185 страна књиге у јуну 1969. И био је задовољан. Па да квалитет књиге не би опао, рекао ми је да не настављам рад док се не појави његов чланак *Смисао шестоднева* који је предао Редакцији „Богословља“. Али како није било изгледа да ће „Богословље“ ускоро изаћи, ја сам, не чекајући то, с јесени израдио и овај део. Тако је крајем октобра рукопис био завршен а онда и умножен.

Тек идуће године (1970) одштампано је „Богословље“ у коме се налазио његов чланак. Прочитао сам чланак, али нисам нашао у њему података које би требало да унесем у свој рукопис — недостајала су му факта из стварно садржајних радова А. Ребића (*Pentateuch, Gen 1—11 (Biblijska prarovijest)*, 1969) и Иљина (*Шест дней творения*, 1930) којима сам ја располагао док смо дела П. Хајниша и Ж. Даниелу имали обојица на располагању. Затим је дошло до мога подношења овог рукописа за уџбеник. Он је тада два пута као заокружена целина по службеној дужности долазио проф. Милину у руке који је оба пута, на супрот своје ранијем мишљењу и изјавама, дао

свој крајње негативан суд. Мени је сада говорио да књига, поред фактографских грешака, има и формалних недостатака па није подесна за уџбеник: „лекције“ нису средњошколске, начин обраде и излагања градива није типично уџбенички, у тексту има доста страних речи и тако даље, али би је свакако требало издати — било као серију чланака било као књигу у приватном издању: за случај овога другог сам ми је предложио наслов — *Упознајмо религију*, а ја сам само додао поднаслов.

Горњи напис Л. Милина покреће неколико питања и њихових потпитања, и сва се она могу сконцентрисати у ова четири тематска круга:

1. Питање мога негативнога односа према схоластици.

2. Моја обмана читалаца предговором који, наводно, нема ничега заједничког са књигом.

3. Питање садржине књиге и

4. Питање ауторства књиге.

Да видимо да ли је он увек и потпуно у праву.

1. Лазар Милин мени тенденциозно подмеће да се ја крајње ниподаштавајуће односим према једној струји људскога мислилаштва — схоластици која је много значила у прошлости, поготово за философију. Лакше му је било рећи да ја то не знам, али он је изабрао ово. У ствари, он „налази“ моју недоследност у односу на схоластику: да је потцењујем (у Предговору) и да о њој доносим касније (стр. 24) далеко блажи суд. Међутим, ево о чему се ради. Нико, па ни ја, не доноси свој суд о нечему у једноме краћем предговору — то је само мишљење на одређену појаву (овде је то схоластика) које има у виду извесне њене особине. Кад сам ово рекао свакако нисам мислио на врхунски домет схоластике (XIII и XIV век), него на њену ранију борбу номиналиста и реалиста а још више на њене касније етапе константнога опадања. Исто тако и сам Ми-

лин зна за њене и добре и лоше стране (I, 33—35). Схоластика, то су — читамо у једној савременој енциклопедији — „религијскофилософска учења западноевропскога средњег века и новог времена која су, на супрот мистици, видела *пут познања Бога у логици и у расуђивању, а не у надрационалном созерцању и опажању*“ (курзив је мој). Као таква, она је свакако стил мишљења ужега дијапазона но што је интуиционизам: док је њена сфера уско подручје свести, дотле овај залази у подсвест и надсвест. Њено тежиште је објашњавање, а тежиште интуиционизма експанзивни продор у ново. Њено педантно излагање у одређеним категоријама се често извргне у празно цепидлачење — свакако не код философа од вокације. Зато су схоластичари не само Тома Аквински него и Рајмунд Лул, па чега имају заједничког?

2. Што се тиче Предговора и његова односа са самом књигом, ту сам, дозвољавам, имао већу жељу но што сам дао њено остварење. Али ипак књига и њен предговор нису диспаратни појмови: има ту везе јер се осећа присуство руских религиозних мислилаца, што сам ја, на концу, и рекао у књизи, не обећавајући оно што очекује Милин: да износим конкретне резултате њихова истраживања.

Руска интуиционистичка и антиномијска философска мисао не искључује разум, него му даје пун узмах, али не своди сва своја сазнања на њега. Зато се та здрава и једра мисао разраста и бије у зидове рационалних категорија који се распрскавају од њенога потиска. Стога она превлађује оквире формалне логике, прекорачујући домет рационалних акција, и залази у подручје ирационалнога. То није формална него и интегрална логика, и више од тога — то је металогична мисао која у своме крајњем домету није сведена и затворена, него разведена и отворена.

Зато она представља људску мисаону посуду окренуту према ирационалности и натприродном. Таква је силна у своме моћном стваралаштву мисао „руских Оригена“ Соловјева и Булгакова, „рускога Платона“ кн. С. Трубецкога и његова брата Евгенија који превладава Канта и кантијанство, па „рускога Леонарда да Винчија“ — Флоренскога, затим „наддаровитога“ Карсавина, онда „човека изузетнога литерарнофилософскога дара и громадне учености“ Лоскога и др. изразилаца њених у периоду рускога религиозног ренесанса. Силина њенога садржаја представља једну снагу, па и за доказивање, али — само за оно што може да се сведе у оквиру дефиниције; а кад је у питању доказивање наддоказивога Бога, њено доказивање је свакако јаче од доказаности коју пружа схоластика, јер су њене категорије обухватније и сазнање комплетније — то је целовит опит.

Присутност њихове мисли у мојој књизи, ипак је факт — то и сам Милин као преко воље примећује — и „њен добар познавалац ће је лако осетити“. Дакле, овде се ради само о њихову подстицању и евентуалности утицају, а не о излагању њихових идеја или о преузимању градива. И уколико би требало да буде јача њихова присутност у мојој књизи, то је најпре жао мени; али добра воља да се пође тим путем — путем отварања природних умних човекових хоризоната према натприродноме Богу, то је ипак нешто што није потпуно одсутно у овој књизи, чак ни за Лазара Милина. Ових мислилаца, истина, нема на крају књиге, али то није целокупна, него само важнија употребљена литература; и нису ту дати извори интуиционистичких и ирационалистичких идеја, него ближе порекло позајмљених факата као и неких идеја преузиманих и прерађиваних у смислу отварања логике према метафизици. Велики изразиоци рускога религиозног ренесанса били су људи који нису припадали школскоме бо-

гословљу и нису писали апологетике и уско апологетске трактате у школскоме смислу речи — зато нема од њих директно преузиманих података.

А руски апологети чије сам извесне радове имао при руци и њима се користио, нису тако безначајни како сматра Л. Милин иако им изражава неко формално поштовање. Они, свакако, не стоје у рангу Кудрјавцева и Рождественскога које он цитира, али — млађи су од њих: Зјењковски, Керн и Иљин су наши старији савременици — овај последњи је још жив. Прихватим да је Кернов *Материјализам и наука* можда и застарео, али је свакако савременији од дела из средине прошлога века — а у фуснотама *Апологетике* Л. Милина помињу се нека чак из педесетих година прошлога века; и признајем да није можда на научној висини, јер не потиче од стручњака за природне науке, али је свакако научнији од средњошколских уџбеника, популарних брошура и приручника као и новинских чланака — а таквих извора има *Апологетика* Л. Милина. Приметићу и ово, док је овај чланак овде за Л. Милина мало значајан, за њега истог је то у *Апологетици* (I, 87) „врло духовита, опширна и темељна студија“.

Зјењковски није стајао у рангу најужих носилаца таласа религиозно-моралне обнове у Русији почетком нашега века, али је био с њима тесно повезан, па се и кроз његова дела осећају дамари и тематски дах тога буђења. Његови радови из психологије и педагогике не могу се заобићи, такође ни његове књиге — особито једна антрополошкопедагошка и две изразито философске, као и низ чланака. Али да ништа није дао осим двотомне књиге *История русской философии*, он је велик.

На супрот њима Милин истиче поред Кудрјавцева и Рождественскога још двојицу великих руских апологета — Свјетлова и Глагољева. Они су стварно велики богословски

мислиоци и радници, али то није баш много видно из Милинове *Апологетике*. Од Свјетлова помиње само две књиге. Међутим, у фуснотама налазимо само једну — *Религија и наука* — истина, прилично често употребљену. А о некима другим његовим делима која налазимо у Библиотеци Богословскога факултета — ни помена. — Овај други, Глагољев, такође је велик, али то читалац уопште не види из Милинове *Апологетике*: ни у литератури која обухвата важније руске апологете, ни у 1200 фуснота његових трију свезака *Апологетике* — нити пак у некоме другом раду — није поменут ни случајно ни намерно иако имамо неколико његових књига а једну — *Материја и дух* — чак и сам апологетски семинар. Уз то постоји велик број његових студија у „Богословском веснику“ који такође има Библиотека Богословског факултета. Код мене (40) поменут је С. Глагољев и наведени су наслови неких његових дела, а местимично је у књизи присутна и наглашена његова мисао. У вези с овим биће интересантно да се напомене: од великога Свјетлова Л. Милин цитира само једну, и то богословски не много дубоку књигу, а од можда ништа мањег Глагољева — ништа, док се мање важни али ипак „достојни поштовања“ Никољин наводи више пута, па и Зјењковски двапут.

3. Садржином књига одговара програму IV разреда богословије; истина, има ту и неколико накнадних уметака ради потпунијега прегледа. Онај део градива који је писан независно од Милина, шестоднев (изузимајући 216—223), мишљења сам да садржи вредније податке но чланак Л. Милина *Смисао шестоднева* ('Богословље', 1969), јер ма колико да он сматра *Шест дней творения* Иљина и *Pentateuh* Ребићев као мале и можда безначајне прилоге — они представљају радове преко којих се не прелази приликом обраде овога сложеног питања. Карактеристично

је једно: док је одломак о шестодневу у мојој књизи за Л. Милина у рефератима важно као добро обрађен одељак, дотле је овде он за њега нејасан. И док он уважава Јосићев чланак *Егзегеза шестоднева* ('Богословље', 1965, 14), у своме раду о шестодневу он га помиње у првој фусноти, али се нигде не ослања на њега. Такође је интересантно како у одељку о онтолошкоме доказу није приметио изван утицај Франкова чланка *Онтологическое доказательство бытия Бога* — истина још непримењеног у нашој апологетској литератури, а штета је зашто код психолошкога доказа (III, 92) користи само један навод Несмјелова, а његова *Наука о човеку I—II* пружа обиље градива за неке од антрополошких доказа.

4. Деликатно питање ауторства, односно научничке етике, Лазар Милин поставља свом ширином: није му било довољно да каже своју реч, него иде на таксативно набрајање.

И да није набрајао, ја не бежим од тога да сам се користио његовим трима свескама *Апологетике*, и то више од осталих приручника: колико због тога што је то дело мога професора још више због тога што оне обилују примерима којима се илуструје оно што се саопштава. На крају моје књиге налази се, рекао сам, списак важније употребљене литературе, и у њему се дело Л. Милина налази на првом месту, иако му није ту било место ни по азбучноме реду аутора ни по хронологији издања. И његове књиге као и неке од осталих књига поменутих у овоме списку су књиге другог стила и дијалекта мишљења. Разнородност своје и моје мисли приметио је Милин кад ми је рекао да је *моја интерпретација друкчија од његове* па зато преузети примери имају друкчије значење но код њега.

Свој рад нисам сматрао за расправу која захтева фусноте, него за есеј који је редовно без њих. Међу-

тим, има и строго научних књига које се штампају без научног апарата. Тако на пример, три превасходно научне књиге данас признатога православног теолога Георгија Флоровског (две о византијским оцима и једна о рускоме богословљу) немају ниједне фусноте, него само на крају богату библиографију из које се не види шта је а шта није употребљено. Исто тако и Боровићева *Историја Југославије* нема ниједне фусноте... Има студија које су писане на највишем научном нивоу и представљају синтезе које дају коначне резултате, и имају фусноте, али — оне указују на дивергентна, а не на сродна мишљења. Зато питање је: да ли је наука један механички еклектизам података, дат једним искључиво позитивистичким методом, или нешто друго — закључци који се из њих изводе? Дакле, да ли је наука формални метод рада или резултат који доноси тај рад? У свакоме раду разликујемо тему и идеју, а ово двоје није исто: тема је оно што се преузима, позајми, а идеја је оно што је своје, оригинално, и представља целину која обједињује детаље и даје урађеноме тексту колорит и тон. Зато исту материју може више људи да обрађује и сваки да буде оригиналан. Тако на пример, од порушенога породилишта, на истоме месту и у истоме грађевинском стилу може да се сагради крематоријум, па — да ли је то двоје исто? Зар од материјала Душанове задужбине Св. Арханђели није саграђена у Призрену Синанпашина цамија, па — да ли су православни манастир и цамија исто? Зар Јустинијанова задужбина Св. Софија није била црква, па цамија, а данас музеј, и то само уз извесне адаптације, — па зар су црква, цамија и музеј исто? Зар су у једноме литерарноме или научном делу исто подаци и идеје које се преко њих преносе?

Лазар Милин каже да сам од њега: „делимично препричао“, „дели-

мично преписао“, „делимично скратио и скоро буквално преписао“ извесне одељке. Мој професор има право кад то каже, али — колико? Да ли мојих наведених 120 страница представљају само извод и препис са његових 350? Тачно је да су поједини одељци рађени искључиво по њему: 11—12, 127—130, 142—156 и 216—223, док остали одломци које он уноси у приложени табеларни преглед садрже идеје из других мислилаца, па и моје. Овамо уопште не спада одломак о исламу који он уноси ту, јер је рађен превасходно по Ј. Поповићу и В. Арсићу уз допуну неких ситнијих података од Никољина и Милина. Ових 26 страница представљају синтезу онога што је мој професор рекао на много већем простору — на скоро 80 страница. Остали одломци које уноси у горњу табелу нису само моја обрада још мање механичко преписивање, него и ту има новина у подацима који потичу из мога истраживања — истраживања, разуме се у границама које омогућује једна мала и сиромашна провинцијска средњошколска библиотека. Тако рецимо, у прегледу историјскога рада испуштени су многи наслови, поготово западни, који су или мање значајни или мање познати нашем богословски образованом читаоцу а наша домаћа литература је допуњена неким ситнијим прилозима; затим је извршена допуна података неких књига које Милин наводи дајући само наслов — ја сам додао и годину издања; даље је исправљен наслов и стављена година издања дела Михаила Максимовића, па то није *Мали катихизис за велику децу* како каже Милин (I,62), него *Мали буквар за велику децу* како стоји код мене (33). Па кад је реч о архимандриту Августину код Милина (I, 81. и 89) и код Јосића (53) каже се да је Ж. Драговић превео ову његову књигу на наш језик, али се не види ни кад ни с кога издања. Милин бележи V издање (1898), а код

мене је наведен и преводни наслов у српском издању 1897 (43). Затим, код умножаваних табака из апологетике Милин (I, 88—89) не помиње Николу Бурџа који је овај предмет предавао у старој Карловачкој богословији и имао литографисана своја предавања, а ја сам га унео (43). — Значи, апологетика се и у њој предавала, иако то не сазнајемо из Милинове књиге.

Што се тиче броја позајмљених места од мога професора, ту не бих могао да кажем тачан износ, јер нисам регистровао те позајмице. Али и да сам их педантно приложио, питање је — колико би њих било баш његових: његова *Апологетика* обилује позивањима на изворе па би једна савесна анализа тих позајмица показала други резултат но што се ишчитава из приказа Л. Милина на моју књигу. Тако, на пример, и он сам неке писце више употребљава но друге: Шентепаја више но остале (II, 131—206), док за партију о цинизму — искључиво њега (II, 206—209); затим много више дело Бетанија и Дугласа но остала (II, 246—261), што је случај и са Ошкорном (II, 261—275) док је асировавилонску религију радио искључиво по Дорму (II, 286—296). Дакле, у овима наведеним страницама нема никакве разлике у мери позајмица између мене и Милина: постоји само разлика у начину: он даје фусноте које у свим трима свескама *Апологетике* нису најпедантније наведене — има приличан број непотпуних, па и сумњивих (Лоренчева *Философија и психологија религије* наводи се тројако: без год. издања, као издање из 1938. и 1940. године, а било је само једно издање). И значи на истом поступку он се показује оригиналан креатор, а ја — плагијатор, а обојица дајемо наводе извора — ја глобално, а он „прецизно”. Код мене се наводи пример становника Полинезијских острва као илустрација свеопштости морала, преузето од Јосића (126), а Л.

Милин тај пример изоставља јер га није нашао у осталој литератури — а по истоме Јосићу посредно наводи једно место из Цицерона (III, 256), и то му не смета. Своју зависност од Јосића и још неколицине аутора код израде одељка о прегледу апологетске литературе Милин помиње паушално (I, 78 — фуснота, 17).

Па ни сви подаци које наводи Милин нису најтачнији: на пример за њега је Буда Сакјамуни — мудрац из племена Муни (II, 213), а код мене обрнуто: Сакја је име племена а муни значи мудрац, пророк, монах (125). Ово је пример како му недостаје понекад научне акрибије и он онда направи пропуст због неконсултовања више извора, поготово новијих. Дакле, и после скоро 1000 страница његове широко информативне *Апологетике* могло је да се каже и још нешто, и на други начин па и на мањем простору: градиво које обухватају његове три свеске код мене је изложено на свега 126 страница, разуме се — уз допуне.

Жеља Лазара Милина да упознам природне науке, има своје оправдање. Истина, ја нисам завршио гимназију па да бих могао да мислим да знам геологију и астрономију, физику и хемију, математику и др. дисциплине из ове области. Кад бих их знао стручно оне би биле поље мога истраживачког рада, а овако су ми само — ризница примера које не употребљавам баш много радо: колико због њихове често привремене важности, још више због тога што је то друга област но што су хумане науке које су ипак далеко ближе религији. Милин је — то сазнајемо из Предговора једне брошуре — завршио гимназију са одличним успехом и упознао у њој ове науке, а затим Теолошки факултет, такође одлично — а ја Богословију, Богословски и Филолошки факултет- и никад, признајем, нисам био одличан. Пошто наша култура није истога порекла, ми нисмо у мисаономе складу. Зато он

веже теологију са природним наукама, а ја отварам философске прилазе човековом духу према њој: отуда код њега преовлађују примери из једне, а код мене из друге области. Стога обе књиге могу да се читају и да се види у њима извесна подударност, објективно гледано, али и — хетерогеност, иманентно појмљено: ово друго је пишчева порука — своја и оригинална. Објективно анатомисање књиге не може да схвати ову поруку, али она је ту — поима се целином духа који ју примећује кроз примере чија је позајмица битно друкчија од „позајмице кола“. Вредност примера, није од њих самих, него је то дубља идејна залога чију целовитост не искључује њихова кора; они се само као каменчићи мозаика уклапају у целину и саопштавају њену поруку. Треба заронити кроз смисао примера у целину, појмити тај смисао из ње и похватати њихове иманентне конце и корене, и онда говорити о плагијату, а не испитивати порекло — и то не чак ни изворно — свакога каменчића и оквалификовати целину као плагијат! Ово прво је научна и конструктивна критика, а ово друго субјективна и деструктивна. Зато ново издање трију свезака *Апологетике* Л. Милина — о коме ми

је недавно говорио и које је управо повод писању његове критике — не би требало да буде помућено и засенчено појавом моје књиге: оно ноуменално је потпуно различито, а преузети примери, које уосталом и он преузима од другога, нису ни за кога од нас нешто што чини праву суштину ствари о којој пишемо.

Кад се у овако ширем контексту узму у обзир сви чиниоци, онда није довољно јасно зашто је био потребан предњи напис Л. Милина у коме се јасно разликују два различита слоја: танка кора критике дата једним компаративистичко-позитивистичким методом и „критика“ која садржи неколика тенденциозна акцента. На објективној критици припада му моја захвалност — дубока, у сваком случају дубља од његових првобитних похвала мог рукописа ове књиге, и искрена, у сваком случају искренија но његове покуде упућене на ову књигу. Али захвалност на „критици“ — коју је немогуће изразити без наводница — остављам неиспољеном, јер сама „критика“ није била ни предмет мога осврта, него сам на њу само указивао са нивоа принципа и целне.

Димитрије М. Калезић

БЕЗ ПОЛЕМИКЕ

(Мислим да смо се ипак сложили)

Имам разлога да предњим одговором Димитрија Калезића на мој приказ његове књиге будем углавном задовољан.

1) Добро је што Калезић признаје да сам тачно констатовао да у његовој књизи нема оно што је обећао у предговору. То јест књига нам, на жалост, не износи једну руску православну интуиционистичку философију. Ову моју тврдњу он нехотично чак и појачава изјавом да је у списку литературе навео само „важни-

је изворе“. Па пошто у том списку нема тих великих руских философа и теолога, значи није их сматрао за „важнију литературу“ свога дела. Штета је што их није макар у тексту цитирао да знамо шта је од њих узето, ако је то дело задахнуто њиховом философијом.

2) Добро је што Калезић признаје, макар и кроз зубе, да је моју *Апологетику* максимално искористио за своју књигу. Да у њој има преписивања, то се види и без његовог при-

знања. А да има препричавања и прерађивања, о томе сведоче паралеле које је навео сам Калезић упоређујући однос између моје Апологетике и своје књиге са односом између порушене цркве и саграђене џамије. Ако сам добро разумео то поређење, моја Апологетика је та порушена црква, а његова књига је џамија саграђена од материјала те порушене цркве, као што је од Душанове задужбине коју су Турци порушили, саграђена џамија. Ово поређење је изврсно. Још боље ми је оно поређење са Аја-Софијом коју су Турци прво претворили у џамију, а после у музеј. Но покрај свих турских преправки, дозиђивања и одузимања, свако зна да је Аја-Софија још увек далеко више Јустинијанова грађевина, него султанова или Кемалова. Поређење је одлично. Усвајам га без резерве, са свим закључцима који из њега произлазе.

3) Добро је што је Калезић у својем одговору повукао своју оцену схоластике дату у предговору, и ограничио се на њену оцену дату на стр. 24. своје књиге. Пропустио је једино да каже, да је и та оцена преписана из моје Апологетике свеска I стр. 33—34.

4) На моју тврдњу да у Калезићевој књизи има недоследности које сам тачно по странама, и чак редовима, цитирао, Калезић није ништа одговорио. Претпостављам да ту примедбу усваја, па се, дакле, и на томе слажемо.

5) Што се тиче тврдње да његов одговор на мој приказ неће бити полемичан и искључив, е, ту се нажалост не слажемо. Одговор је још како полемичан и искључив! Чак је заједљив, са богатством ироничних алузија на моје „новинарске“ чланке, на моју школску гимназијску спрему и одличан успех, па чак и на моје познавање предмета који предајем. Не пада ми на памет да ишта одговорим на те инсинуације. Нећу да кажем чак ни да су пакосне.

6) Исто тако не осећам ни најмању потребу да одговарам на његову кри-

тику мојих чланака и моје Апологетике, и уопште мојих научних радова. Између осталих разлога, већ и због тога, што је очигледно да је та „критика“ писана у афекту, осветнички.

Могу једино да изразим чуђење, зашто је Калезић, код толиких заиста добрих књига, нашао баш моју Апологетiku да из ње преписује, да њу препричава и да њу прерађује, као Султан Аја-Софију, да се још једном подсетимо његовог поређења.

У тој мојој Апологетици заиста има оног општег апологетског и историјско-религијског материјала којем сам, у преко 1340 фуснога, означио порекло. Али покрај тога у њој има материјала који се може наћи само и једино у њој, и ни у којој другој апологетици. То нарочито важи за партију о доказима, о религији као психолошком феномену и о научној могућности и вредности апологетике. Пошто Калезић сматра да није потребно навести одакле је шта узео, то онда излази да је сав тај материјал његов.

7) Није ми јасно шта је Калезићу требало да спомиње моју биографију из једне моје брошуре „Наука и религија“, кад већ није хтео да каже да је и та брошура, коју сам ја извадио из I свеске моје Апологетике, ушла скраћена дословно у његову књигу!

8) Дужан сам читаоцима једно објашњење које тражи Калезић, а које би и многим од њих могло пасти на памет. Он пита како је могуће да 350 мојих страница стану на 120 његових? То је сасвим могуће. Прво, он је неке лекције скраћивао, јер је своју књигу наменио за уџбеник ђацима богословије. Друго, слог његове штампане књиге далеко је ситнији и збијенији него моја литографисана Апологетика. Треће, разлика није 120, него преко 140 његових страница.

9) Драго ми је што је Калезић навео неколико техничких грешака у мојој Апологетици. Ја их знам још и више, па ћу их у другом издању по-

правити. А посебно ми је драго што је споменуо погрешку у вези са Будиним „Сакја-мүни“. Тачно је да је у мојој Апологетици то техничком омашком остало неисправљено приликом литографисања. Ја сам ту погрешку поправио, и увек сам опомињао студенте да се не спотакну на њу. Али ту није крај приче о „Сакја-мүни“. Следује ово: *Калезић је у рукопису своје књиге који је био дат мени на рецензију ту погрешку из моје Апологетике дословно преписао, па сам му је ја поправио и у своме писменом реферату на његову књигу и доставио му је лично, задржавши један примерак тога реферата и за себе, злу не требало.*

10) Најзад, прича о предисторији ове књиге, заиста није завршена. Нити сам је целу испричао ја, нити Калезић. Па, бар да је завршимо!

Недовршени Калезићев рукопис ове књиге био ми је у рукама 1969. године кад сам био у Карловцима. Читао сам га само делимично и заиста сам рекао Калезићу да има партија које нису лоше. (Па ја то признајем и у своме приказу!). Међутим кад ми је рукопис као целина дат на рецензију, и кад сам га темељно прочитао више пута, тада сам у њему пронашао многе погрешке, од којих су неке биле веома крупне, и то како из области науке, тако философије, тако чак и догматике. Те грешке сам таксативно

побројао у своме реферату на ту књигу, и то у првом реферату 113 а у другом 69. У оба ова реферата сам назначио да, с обзиром на количину материје узете из моје Апологетике и број поправљених грешака, које сам ја поправио, не видим зашто би та књига била више његова него моја. У оба своја реферата тражио сам писмено да Калезић наведе одакле је шта узео. О тај захтев Калезић се оглушио.

Пошто је књига одбачена као уџбеник, онда сам у приватном разговору са Калезићем рекао му — да бих га утешио — да може делове књиге да штампа у „Православној мисли“ као низ чланака, где може добити хонорар и извући штету. Или, чак да је штампа као посебну књигу, само нек обавезно поступи по мојим примедбама, нарочито нек у њој изглади противречности и нек наведе одакле је шта узео. Он није учинио ни једно ни друго. И тиме је прича о предисторији ове књиге завршена. Пошто је књига већ изашла из штампе, ја сам му опет у приватном разговору рекао да такав поступак није коректан, а он је одговорио да ту нема никакве некоректности, јер тако поступају и други.

Заиста ми је искрено жао што завршетак није био бољи.

Др Лазар Милин

ИСПРАВКА

У „Теолошким погледима“ бр. 3 за 1973. годину омашком се поткрала следећа грешка:

На стр. 209 у првој реченици последњег афоризма изостављен је знак навода код речи *измислио*, те треба да гласи: Да је човек „измислио“ Бога...

Извињавамо се аутору ових афоризама и читаоцима, које молимо да ову грешку исправе у својим примерцима.